

ПРОИЗХОД НА ИМЕТО БАЛЧИК

Онимизацията или образуването на всяко едно название от самостоятелните, предметно-атрибутивните номинативни части на речта, главно и централно място сред които заемат съществителното име, прилагателното име и причастието, е достатъчно сложен и продължителен лексико-граматичен процес, в самото начало на който се намира първата и еднократна употреба на даден апелатив, например прилагателно име, като самостоятелно наименование на добре познат и известен на съответната група носители на конкретния език, сравнително обособен, отделен и единичен обект. Именно този процес в сводната ономастична литература се дефинира като преход на апелативна дума или словосъчетание в собствено име посредством замяна на една функция с друга [ОсССлОн, 135], което дава основание да се мисли, че целият този процес се свежда и изчерпва само с тази замяна, без да е ясно дали изобщо и какви точно процеси протичат на останалите равнища на формално-семантичната структура на апелатива, а след това и на собственото име.

В действителност и по съдържание, семантико-функционалният механизъм на онимизацията проприализация представлява най-напред подбор и закрепване в семантичната структура на апелатива, на основния номинативен признак на формиращото се собствено име, който признак е максимално номинативен, комуникативно достатъчно отграничаващ и отъждествяващ дадения обект в съответната речева ситуация в рамките на общата система и структура от семантични признаци на номемата, а това ще рече и в общата система и структура от свойства и отношения на реалния обект, именно поради което въпросният семантичен признак се явява мотив, принцип на номинацията, номинативна основа или както още е широко известен в семантиката – вътрешна форма на названието.

Поради социалнопрагматически детерминирания, целенасочен характер на проприализацията като логико-семантична дейност, изборът на мотива на названието не е случаен, а се определя от мястото и отношението на номинативно значимите страни и свойства на обекта в системата на цялостната социалнопрактическа дейност на субекта на индивидуалната номинация и от включените в нея, познавателно разкрити и езиково закрепени, близки или сходни признаци на индивидуалния номинативен обект [вж. още Добрев 1980, 20-21].

Подборът на основния номинативен признак в процеса на онимизацията се придружава и от специфично разместване и преразпределение на отделните видове семантични признаци в цялостната семантична структура на апелатива генетична основа на названието и този семантико-функционален процес отбелязва незначителни различия според вида и характера на тази основа - от ядрото на семантемата на прилагателното име например, ако това е *бълг. висок* да кажем, се изнася и премества в нейната периферия номинативният семантичен признак “висок, издигнат”, наред с което се елиптира, редуцира, изпуска и даже изхвърля категориалната сема “предметна призначност” заедно с обусловения и зависим от нея синтактико-конструктивен признак “определение”. А с помощта на присъщите за съответния език средства и способности, основно морфологични, в семантемата на апелатива се внася, вмъква, закрепва или инкорпорира допълнителният и категориален семантичен признак “определеност”, със и след него и признакът “предметност”, също и “среден род”.

Същевременно в ядрото на семантемата, непосредствено преди и в доминантна позиция спрямо принадлежащото на това прилагателно име лексикално значение “над средната за даден вид предмети дължина от долу до горе” [РБЕз-2, 201], се разполага най-

напред пределно общият родов признак “място”, а след него и видовата сема “местност” с нейния най-близък род “земна повърхност” и с основна съставляваща семата “умерено изпъкнал, издигнат до към средата спрямо хоризонталната ос” – миктп *Високото* може да се срещне, а и реално се среща край немалко населени места в България, но вж. и миктп *Мокрото* (Сф) от при *мокър* [ЛНБ], също и *Гюлгявото* (Лч) [прим. от Заимов 1986, 77] от бълг. обл. *гюлгяв* “сенчест”, а то пък вътрешноинтегративна заемка от кум. **külegü* “сянка”, вж. *кркум. kölege* [KdKum, 117], *гаг. gölgü* [ГГРМСл, 118], *тат., башик. күләгә* [ЭСТЯз-к, 96-98], *бтюрк. kölgê* [Dallı 1991, 185], турското съответствие на което във вида *gölge* между впрочем неясно защо не е включено в иначе определено претенциозно-амбициозния последен етимологичен речник на турския език [Eren].

Подобно преразпределение на семантичните признаци се наблюдава в процеса на онимизацията не само на качествените или относителни, но и на притежателните прилагателни имена генетична основа на ойконими, както е например при *сли Стамболово* (ВТр), където граматичното значение “притежателност” във възможно най-общ смисъл, включващ и значението “наименовано в чест на лицето, обозначено чрез основата”, не изчезва [срв. Теория и методика 1986, 64-65], а само се измества към периферията на семантичната структура на названието и губи своята номинативнофункционална стойност и значимост.

Така полученото название, на основата на тъждеството на номинативните си семантични признаци със социалнопрактически значимите и отразени в тях свойства и отношения на реалния предмет, централно място сред които заема основният номинативен признак, се съотнася, свързва с конкретния предмет и най-напред го отнася, включва в определен клас от реални предмети, след което, с помощта на основния номинативен признак принцип на номинацията - в случая семантичният признак “височина”, още и ономасиологически мотив [Бланар 1981, 113-114] или основание на названието [Карпенко 1970а, 42], който пък отразява социалнопрагматически значимите и съществени свойства и отношения на обекта, го диференцира от всички останали предмети в този клас. Именно поради всичко това основният номинативен признак принцип на номинацията и вътрешна семантична форма на собственото име при нужда и случай може да се определи и съответно наименова още и като идентифициращо-диференциращ семантичен признак.

Изборът на основния номинативен признак протича съгласно принципа на относителната негативност и е насочен към рядък признак свойство на обекта, негов най-характерен белег, именно който го отличава и отграничава от всички околни предмети. В ономастичната литература този процес се описва още и като получаване на названието от топонимичния обект, в случая река, въз основа на неговия най-характерен признак или на някой характерен признак на околността [вж. и срв. Георгиев 1960, 24; ~*~1960а, 502; Еремия 1982, 41; Карпенко 1970а, 42; Никонов 1964, 77-79].

Но всъщност точно тук малко по-конкретно и по-подробно трябва да се обясни и доизясни това, че подборът на характерния признак или на рядкия признак свойство на обекта, който го отличава от всички останали, всъщност и фактически е двустранно детерминиран – обективно от към наличието и вида на този признак, но и субективно във и посредством социалната прагматика, с оглед на неговата роля и значение, които той има за задоволяването на обществените нужди и потребности, които се снемат, осъществяват и намират своя предел и завършък конкретно и точно в избора на този признак, а оттук и в самия него и посредством него.

Именно в аспекта на тази двустранна детерминираност на избора на семантичната основа на наименованието вече се очертава като определено едностранчиво и не съвсем точно и настояването на В. Никонов [1964], че изборът на признака зависи не от свойствата на обекта, а винаги и само от историческите причини [80-81, подчерт. - И. Д.].

И доколкото всичко това е процес на развитието и преминаването на апелатива в собствено име, то точно това семантико-функционално развитие преобразуване, а не някаква си “редукция на лексикалното значение на апелатива” или пък “пренос на значението” с характер на “ономастична употреба на лексемата” [Суперанская 1973, 242-244,246] се очертава, а и представлява по същество най-първият и основен процес етап в историко-генетичната структура на названието, наименованието на който лексико-граматичен процес като цяло и изобщо е терминът онимизация.

Онимизацията на конкретния апелатив, като достатъчно сложен и многостранен лексико-граматичен процес, главно и централно място в който заема подборът и лингвосемиотизацията, обозначаването, т.е. отразяването и закрепването на определено място в названието и по определен начин на идентифициращо-диференциращия обекта основен номинативен признак, реално протича и се осъществява в рамките и благодарение на многопластова и многоелементна социалнокомуникативна логико-лингвистична структура с определен състав и диспозиция, разположение и разпределение на отделните елементи в нея, които се проявяват и функционират съобразно собствената си структура и назначение, но адекватно и в паралел с общата крайна цел на индивидуалната номинация като функция на названието като цяло.

Разбира се, че формулиран и представен толкова обобщено-абстрактно, механизмът на образуване на названието в семантико-функционален аспект и в рамките на горепосочената логико-лингвистична структура все още не е достатъчно определен и ясен като конструкция модел, а и от него изобщо не личи как той работи или функционира.

Преодоляването на тези “недостатъци” на модела може да се постигне посредством и в рамките на един опит за определяне произхода на един чисто български по място, езикова принадлежност и функция ойконим, каквото е *нзв Балчик*, за което почти винаги и навсякъде се счита, че има турски произход, независимо че понякога и на места може да се попадне на лингвистически недоказано и необосновано предположение за неговия предосманотурски произход, според което например, по време на нашествието на авари и славяни през VI-VII в. местното население в Североизточна България се разбягало и на негово място се настанили славяните. От това време трябва да датира и смяната на някои местни и водни названия, едно от които е и *Балчик*, което сменя *Дионисополис* [Ангелов 1971, 172].

Нека да отбележим още, че тук нашата задача е чувствително облекчена от факта, че *Балчик* и околностите му са ни достатъчно добре познати, тъй като там сме прекарвали част от юношеството си, а и от тогава насам редовно го посещаваме ежегодно, защото там живеят нашите родители.

Балчик е второто известно засега наименование на града, преди това той е наричан *Дионисополис* и е основан от милетски *гърци* доста преди Новата ера. Широко разпространено, здраво утвърдено и дори насадено е, че основа на това собствено име е тур. *balçik* “кал, тиня; мочурище, блато”, а като реалнообективна основа начало за осъществяването на онимизацията се сочи блатото с лечебна кал в местн. Тузлата на 5-6 км североизточно по брега на Морето.

Но за времето на възникване на названието, местн. Тузлата е твърде и достатъчно отдалечена от Града, за да може на тази основа да се подбере основният номинативен признак; названието е присвоено през време, когато даващият името няма възможност да намери и застане на такова място, че от тази гледна точка да обхване едновременно и да постави в една координатна система номинативния обект – Балчик; обекта източник на номинативния признак – Тузлата, и обекта основа за съпоставка и сравнение, за да каже за Града, ако си преведем въпросната турска основа, *Калното, Калница, Блатото, Блатница* или нещо такова.

Не е ясно още кое е сухото и некално, неблатисто място в достатъчна близост, за да послужи за обект съпоставка, а освен това и на едно селище с толкова продължителна история и с вид наистина на град, а не на село, трудно ще му кажеш и казваш всеки ден и всеки път, когато го назоваваш, че е блатисто или кално, т.е. онимизационната структура на основата и посредством турската лексема, не само че е дефектна, но и определено неадекватна и некоректна в пункта на основния номинативен признак.

Пълната, адекватна и коректна според нас онимизационна структура се получава в резултат на свързването и съотнасянето на Названието с *общтюрк. балик* “град” и точно с неговата умалителна форма **баликчик* “градец, градче”. Апелативът термин *балик* е добре известен и широко разпространен в тюркските езици, а на негова основа, още през Ранното Средновековие, както ще се посочи и види по-нататък достатъчно подробно във втората част на настоящото изследване, са образувани голям брой тюркски и ирански имена на селища върху целия тюркски етнолингвистичен ареал от Байкал и Алтай до Балканите и Средна Европа.

Районът Варна-Балчик-Каварна е мястото, където през Средновековието, много преди османските турци, са заселвани прабългари, печенеги, узи, кумани, татари и гагаузи; гр. Балчик е в границите и е център на Добруджанското деспотство от XIII-XIV в. с владетели Балик, Добротица и др., което деспотство изглежда никак не е било малко и маловажно, щом като около 1345 г. куманинът по произход български деспот Балик изпраща 1000 войника в помощ на изпадналата в някакво затруднение византийска императрица [Градешлиев 1993, 34-35,51; Добрев 1982, 419], а тук и понастоящем има цели гагаузски села, включително и югозападно от с. Оброчище, които се намират на приблизително еднакво разстояние от по-големия град Варна и по-малкия град Балчик.

От жители на тези села и по него време най-вероятно е и подбрано, наложено и разпространено най-подходящото и включващо адекватния и коректен за селищно название основен номинативен признак “малко населено място”, съдържащ се и носен от горепосочената тюркска умалителна форма на апелатива и проявяващ се актуално, придобиващ и реализиращ номинативнофункционална значимост и действие в наличието и в аспекта на официално онимизираното за гр. Варна, но за съжаление като че ли изоставено или изчезнало от езика на отдавна двуезичните гагаузи *назв *Балик*, т.е. *Града.

Допълнително като аналог известно доказателство за сполучлив подбор на основния номинативен признак, който безспорно е задължителен, водещ и централен елемент в образуването на названието, а оттук и за сигурността и надеждността в голяма степен при определянето по този метод на генетичната основа на названието, можем да посочим забелязаната и от други автори [Карпенко 1970а, 38-39] и съществуващата и понастоящем широка практика жителите на селата около по-малките или по-големи градове по наше наблюдение да казват “Отивам в Града” и да имат предвид и разбират именно техния, най-близкия до тях град.

Косвено съвременно потвърждение на наличието и протичането в миналото на точно такава логико-лингвистична операция трябва да е и *бълг. фми Градеишлев* (Кав) [НЛТ], което надали се образува на основата на *сци градеж*, защото тогава тюркският суф. *-ли* придобива притежателно значение, а по-скоро върху *антерм градец*, онимизиран в българоезична среда до *ойкнм *Градеца* като име на гр. Каварна, а може би и на гр. Балчик (!?) и тогава едното ще е калка на другото, тюрко-къпчако-куманската или по-вероятно, с много важното за случая, последователно-постепенното “слизване надолу” през всичките четири стъпала на класификацията на тюркските езици (Н. Баскаков), нарочно отделени с тиренце, въпреки че трябва да се изписват слято, тюрко-огузо-болгаро-гагаузската форма на което трябва да е **Градеца*, поради отсъствието в тези езици по принцип на зв. *ц*, и на основата на което селищно название, впоследствие, чрез

прибавянето на същия тюркогузоболгарски гагаузски суфикс със значението “произход, живее, идва от населеното място, обозначено от основата”, се образува и *гаг. при *градечали* “живеещ, пристигнал от Градеца”, което най-напред се превръща в название прозвище, а с течение на времето и във фамилно име, като в процеса на използването на всяко едно от нарицателните или собствени имена, вторият зв. *a* закономерно изпада, докато българският зв. *ч* в условията на съществуващото гагаузо-българско двуезичие се преобразува в зв. *ш*, съгласно и по силата на общо взето характерния за средновековните балканотюркски езици преход *ч > ш*.

Ето защо няма причини да не приемем и настоящата онимизационна структура за достатъчно пълна, адекватна и коректна в отделните си, съществени и главни компоненти и аспекти, окончателното потвърждаване крайния резултат от която обаче може и трябва да се осъществи единствено и само чрез съответната етимологизация, проведена съобразно всичките правила и принципи на ономастикоетимологичното изследване и то еднакво пълно и последователно както в нейния собствено лингвистичен, така и екстралингвистичен аспект и посредством която да се провери и ревизира, но по-вероятно да се конкретизира и потвърди получената с помощта на този метод етимология в редицата нейни по-обща или по-частни пунктове и аспекти [срв. Градешлиев 1993, 67-68,82-83; Стоянов 2000, 206; Stoyanov 2001, 328; СлНГТрм, 70-71].

БИБЛИОГРАФИЯ

- Ангелов Д.*, Образуване на българската народност. София, 1971.
- Бланар В.*, Семантиката на собствените и нарицателните имена. - Развитие на българския език от IX до XX век. София, 1981.
- Георгиев Вл.*, Българска етимология и ономастика. София, 1960.
- ~*~Към тракийската лексика. - Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Стоян Романски. София, 1960а.
- Градешлиев Ив.*, Гагаузите. Добрич, 1993.
- Добрев Ив.*, Именните словосъчетания в съвременния турски език (дисертация). София, 1980.
- ~*~Гулак/гулачи - словно наследство от куманския суперстрат в българския език. – Български език, 1982, № 5.
- Еремия А. И.*, Географическите названия разказват. Кишинев, 1982.
- Заимов Й.*, Местните имена около с. Българене. - За произхода на географските имена в Ловешки окръг. Ловеч, 1986.
- Карпенко Ю. А.*, Топонимы и географические термины. - Местные географические термины. Москва, 1970.
- Никонов В. А.*, Пути топонимического исследования. - Принципы топонимики. Москва, 1964.
- Стоянов В.*, История на изучаването на Codex Cumanicus. Неславянски, кумано-печенежки антропоними в България през XV век. София, 2000.
- Суперанская А. В.*, Общая теория имени собственного. Москва, 1973.
- Теория и методика* ономастических исследований. Москва, 1986.
- Dallı K.*, Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları üzerine Araştırmalar. Ankara, 1991.
- Stoyanov V.*, Cumanian anthroponymics in Bulgaria during the 15th century. – Проучвания в чест на професор Вера Мутафчиева. София, 2001.

ИЗТОЧНИЦИ

- ГзРМСл* - Гагаузско-руско-молдавский словарь. Москва, 1973.
- ЭСТЯз* - Этимологический словарь тюркских языков-а, б, в, й, к. Москва, 1978-1997.
- ЛНб* - Лично наблюдение.
- НЛт* - От научната литература.
- ОсССлОн* - Основен систем и терминологија на словенската ономастика. Скопје, 1983.
- РБЕз* - Речник на българския език, т. 2. София, 1979.
- СлНГТрм* - Мурзаев Э. М., Словарь народных географических терминов. Москва, 1984.
- Eren* - Eren H., Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. Ankara, 1999.
- KdKum* - Grönbech K., Kuman Lehçesi Sözlüğü. Ankara, (s.a.).